

Imre Anna oktatáskutató (Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet) előadása

Nemzetiségi nyelvhasználati jogok és érvényesülésük a közoktatásban

A nemzetiségi hovatartozás kifejezésében, a kisebbségi identitás és a kisebbségi csoport kohéziójának megőrzésében nagy jelentősége van az anyanyelvnek, amely a nemzetiségi hovatartozás leginkább látható, objektív dimenziója, legfőbb ismertetőjegye.

Magyarországon a 2001. évi népszámlálás alkalmával közel 136 000 fő nyilatkozott arról, hogy nemzetiségi anyanyelvű. A Központi Statisztikai Hivatal önbevalláson alapuló adatai szerint a kisebbségi nyelvet családi, baráti körben használók száma ennél valamivel nagyobb, mintegy 165 000 fő.

A kisebbségi nyelv anyanyelvként való használata és a nemzetiségi identitás, származás, ami egy évszázaddal korábban nem vált el jelentős mértékben egymástól, ma már azonban nem esik egybe a kisebbségi csoportok jelentős része esetében. A magyarországi kisebbségeket is erőteljes nyelvi asszimiláció jellemzi. Kisebbségenként eltérő arányban, de jóval többen vallják anyanyelvüknek a magyart, mint a nemzetiségi nyelvet. A kisebbségi közösségek nyelvhasználatát annak ellenére is visszaszorulóban van, hogy védelmét számos jogszabály biztosítja. A kisebbségi közösségek fennmaradása szempontjából ezért kulcskérdés, hogy az állam milyen intézkedésekkel tudja segíteni a nemzetiségi nyelvek megőrzését, ápolását, adott esetben újratanulását. A kisebbségi nyelvek fokozatos háttérbe szorulását a mindennapi életben a nemzetiségi oktatás hivatott pótolni: az állam a magyarországi kisebbségek anyanyelvét közösség-összetartó erőként ismerve el, támogatja a kisebbségi kultúra és identitás átadását és a kisebbségek által használt nyelv alkalmazását a kisebbségi nevelésben, oktatásban – a jogi szabályozás és az oktatási intézményfenntartás eszközeivel.

Jogi szabályozás

A nemzetiségi jogok érvényesülését hazánkban jogszabályok garantálják. A legfontosabbak ezen a téren a következők: *Magyarország Alaptörvénye*¹ kimondja, hogy a Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz.

A *2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól* különbséget tesz egyéni és közösségi jogok között², s ezekben hangsúlyozza az anyanyelv szabad használatát, valamint a történelmi hagyományok, az anyanyelv, a kultúra megőrzéséhez való jogot, illetve ezek érdekében a nemzetiségi oktatásban való részvételt, viselve annak többletköltségeit.³

A *2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről* lehetővé teszi a magyaron kívül más, nemzetiségi nyelven való oktatást⁴, garantálva a szülőknek a nemzetiségi hovatartozásra tekintettel történő iskolaválasztást.⁵

Nemzetiségi-kisebbségi oktatás – adatok

Ha a jogszabályok gyakorlatban történő érvényesülésére is kíváncsiak vagyunk, mindenképp az adatokat érdemes szemügyre venni. Abban a kedvező helyzetben vagyunk, hogy a kisebbségi oktatással kapcsolatban két jelentés is készült a közelmúltban, ami nagyban segíti a tájékozódást (Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai nevelés-oktatás helyzetéről, 2011 [a továbbiakban: Jelentés, 2011.], Szakmai beszámoló a kisebbségi nyelv és népismeret oktatásának vizsgálatáról a nemzetiségi nyelvoktató iskolákban, 2011 [a továbbiakban:

¹ Magyarország Alaptörvénye, XXIX. cikk (1)

² Egyéni nemzetiségi jogok: anyanyelv szabad használata, történelem, kultúra, hagyományok megismerése, ápolása, gyarapítás és továbbadása, családi és utónév anyanyelvi használata (17. §)

Közösségi nemzetiségi jogok: történelmi hagyományok, anyanyelv megőrzése, tárgyi és szellemi kultúra ápolása, nemzetiségi óvodai nevelés és általános iskolai nevelés-oktatás, kollégiumi, gimnáziumi, szakközépiskola nevelés-oktatás, felsőfokú képzés (19.§)

³ 2011. évi CLXXIX. törvény (22. § (1-3) bekezdések)

⁴ Knt. 3. §

⁵ Knt. 72.§

Szakmai beszámoló, 2011). Ezek mellett egy további kötetre, a közoktatásról készített jelentés megállapítására is támaszkodhatunk (Jelentés a magyar közoktatásról 2010).

Magyarországon a 2010/2011-es tanév adatai szerint a nemzetiségi-kisebbségi oktatásban 608 intézmény (az oktatási intézmények 26%-a), az általános iskolai oktatásban pedig 108 212 tanuló volt érintett (a tanulók 14%-a) [Jelentés, 2011]. A középfokú oktatásban a 2009/10-es tanév során az általános iskolánál számottevően kevesebben, 5916-an tanultak kisebbségi programmal működő intézményben.

A nemzetiségi-kisebbségi oktatás több típusa ismert hazánkban, a kisebbségi oktatásban létezik anyanyelvű, kétnyelvű és nyelvoktató, ezen belül pedig hagyományos és bővített nyelvoktató nemzetiségi oktatás. Ezek mellett cigány kisebbségi és kiegészítő kisebbségi oktatási forma is ismert. Az említettek közül a hagyományos nyelvoktató kisebbségi oktatás a legelterjedtebb, ez teszi ki a kisebbségi programmal működő osztályok 87%-át. 1990 és 2010 között összességében 118%-kal nőtt a kisebbségi oktatásban résztvevők aránya, ami különösen annak fényében jelentős arány, hogy az említett időszakban az általános iskolai oktatásban a tanulólétszám jelentős mértékű csökkenése vált jellemzővé (Jelentés, 2011). A kisebbségi programokban érintett óvodások, általános

iskolai tanulók létszáma az ezredforduló után is dinamikus növekedett s az e képzési formára korábban jellemző jelentős tanulóvesztés, évenkénti nagyarányú lemorzsolódás mára lényegében megszűnt.

A nemzetiségi-kisebbségi oktatásban résztvevők számának és arányának növekedésében számottevő szerepe van a cigány kisebbségi oktatás térnyerésének. Az új évezred elején a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai oktatásban részesülők alig több mint fele volt roma (24 288, illetve 46 189 tanuló), a 2009/10-es tanévben viszont a cigány kisebbségi tanulók száma (49 230) már megközelítette a nemzetiségi tanulóké (53 823) [Oktatási évkönyv 2009/2010]. A középfokú iskolaválasztásánál viszont elsősorban a továbbtanulási szándékok eltérő irányultsága miatt jellemzően háttérbe szorulnak a kisebbségi programot kínáló intézmények.

Ha nemzetiségi csoportonként szétbontjuk a fenti adatokat, még részletesebb képet kapunk a hazai nemzetiségi oktatásról: az egyes nemzetiségek arányai, azok változási tendenciái eltérő képet mutatnak. A nemzetiségi oktatás hazánkban hat jelentősebb lélekszámú nemzetiséget (horvát, német, román, szerb, szlovák, szlovén) és néhány kisszámú közösséget (görög, ruszin stb.) érint. A korábbi fokozatos létszámnövekedés elsősorban a német nemzetiségi tanulóknak volt köszönhető.

Évfolyamok	2001/02	2003/04	2005/06	2007/08	2009/10
Óvoda	25 844	31 587	36 021	38 266	40 884
1. évfolyam	10 571	10 954	12 239	13 758	14 387
2. évfolyam	10 634	10 763	12 201	12 769	13 691
3. évfolyam	10 561	10 545	11 813	12 803	13 301
4. évfolyam	10 453	10 749	12 279	13 245	12 884
1-4. évfolyam	42 219	43 011	48 532	52 575	54 263
5. évfolyam	10 595	10 296	11 764	12 585	12 879
6. évfolyam	10 025	10 389	11 941	12 857	12 611
7. évfolyam	9 362	9 827	11 187	11 830	11 766
8. évfolyam	8 848	8 914	10 973	11 906	11 776
5-8. évfolyam	38 830	39 426	45 865	49 178	49 032
9. évfolyam	1 597	1 783	1 809	1 802	2 041
10. évfolyam	1 333	1 380	1 275	1 434	1 642
11. évfolyam	1 051	1 264	1 054	1 046	1 148
12. évfolyam	852	929	831	744	873
13. évfolyam	139	77	106	124	210
14. évfolyam	27	4	23	17	2
9-14. évfolyam	4 999	5 437	5 098	5 167	5 916
Összesen	111 892	119 461	135 516	145 186	150 095

A nemzetiségi kisebbségi oktatásban részt vevő óvodások és tanulók számának változása pedagógiai szakaszonként és évfolyamonként

(A következő feladatellátási helyeken: óvoda, általános iskola, szakiskola, speciális szakiskola, gimnázium, szakközépiskola, cigány kisebbségi oktatással együtt.)

2001/02 és 2009/10 között

Magyarázat: Kiemelve a 2001/02-es tanévben induló és a 2009/10-es tanévben végzős korcsoport létszáma.

Forrás: Az OM és az OKM oktatásstatisztikai adatbázisai alapján
Garami Erika és Híves Tamás számításai

tanév	Nemzetiségi nyelven is oktató		Az összes tanulóból						
	pedagógusok száma	tanulók száma	német	román	szerb	horvát	szlovák	szlovén	egyéb
ÓVODA									
2001/02.	n. a.	18 015	13 423	495	370	1 380	1 960	312	75
2003/04.	1 234	19 623	14 547	462	235	1 324	2 984	71	0
2005/06.	2 588	19 241	14 757	536	159	1 056	2 636	86	11
2006/07.	2 623	19 775	15 028	507	251	950	2 612	88	339
2007/08.	2 738	19 860	14 828	534	165	1 662	2 583	78	10
2008/09.	3 051	19 761	15 213	626	180	1 165	2 484	67	26
2009/10.	3 334	19 605	14 910	561	174	1 291	2 578	64	27
ÁLTALÁNOS ISKOLA									
2001/02.	n. a.	46 189	39 692	824	476	1 527	3 269	251	150
2003/04.	1 953	55 002	46 665	1 014	221	2 350	4 588	96	68
2005/06.	5 120	55 801	47 403	1 159	194	2 265	4 528	89	163
2006/07.	5 378	55 158	46 880	1 073	191	2 179	4 443	86	306
2007/08.	5 459	56 116	47 705	1 188	192	2 074	4 703	87	167
2008/09.	5 705	55 266	47 009	1 057	202	2 134	4 614	93	157
2009/10.	5 878	53 823	45 296	1 084	222	2 195	4 554	97	375
KÖZÉPISKOLA									
2001/02.	n. a.	4 136	3 393	177	110	268	160	12	16
2003/04.	230	3 745	2 981	201	99	322	124	18	0
2005/06.	326	3 598	2 755	182	111	289	133	28	100
2006/07.	327	3 540	2 800	191	107	270	135	24	13
2007/08.	344	3 501	2 829	183	108	223	121	22	15
2008/09.	392	3 751	2 900	189	118	222	105	32	185
2009/10.	319	3 796	2 883	168	133	222	89	36	265

A nemzetiségi oktatás alapadatai (2001/2002–2009/10)

Forrás: OM oktatási statisztikái alapján Híves Tamás számításai

Az 1990-es években az átlagot jelentős mértékben meghaladó növekedésben a német mint idegen nyelv iránti érdeklődés is jelentős szerepet játszott (Imre, 1999). Ez a hatás a 2000-es években már kevésbé érvényesült. A vizsgált időszakban a nemzetiségi oktatásban részt vevő tanulók körében mintegy 1600 fővel (2,5%-kal) csökkent a német nyelven tanulók létszáma, ezzel arányuk is csökkent. Ennek ellenére ezen a képzési területen továbbra is a német nyelvű programok túlsúlya a jellemző, arányuk az óvodákban 76%, az általános iskolákban 84,1%, a középiskolákban 75%. A lassú létszámcsökkenés mellett figyelemre méltó tendencia a horvát és a román nyelven tanulók arányainak 9%-os, illetve 2,4%-os növekedése.

Nemzetiségi-kisebbségi (nyelv)oktatás – tendenciák

Ha az adatok mellett a valós tendenciákról is fogalmat szeretnénk alkotni, akkor a számok mögé kell nézni, hogy a nem egészen nyilvánvaló tendenciákat is meglássuk, megérthessük. Ehhez mélyebb vizsgálódás – lehetőség szerint kutatás – szükséges. Egy bő évtizede lehetőségünk volt nagyobb, a kisebbségi

oktatást érintő kutatás elvégzésére az Országos Közoktatási Intézetben (A nemzetiségi oktatás helyzete c. kutatás, 2000). Kérdőívvel kerestük fel a mintába került általános iskolák 5. és 8. évfolyamos 2500 tanulóját, és nemzetiségi identitásukról s nyelvismertükről is megkérdeztük őket. Az általunk kérdezett tanulók 93%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, 61%-uk magyar nemzetiségűnek. (Imre, 2003). A helyzet következtében azt lehet mondani, hogy a nemzetiségi-kisebbségi oktatás tanulóinak döntő többsége a nemzetiségi nyelvet idegen nyelvként tanulja az általános iskolában.

Egy másik, korábbi megfigyelésre épülő tendencia, miszerint a nemzetiségi oktatásban résztvevő tanulókat jelentős részben nem a kisebbségi nyelv megőrzése érdekében íratják be szüleik nemzetiségi-kisebbségi általános iskolába, hanem a német mint idegen nyelv tanulási lehetősége érdekében (Imre, 1999). A közelmúltra nézve megerősíti ezt a megállapítást a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai oktatásról írt jelentés is (Jelentés, 2011). A szülők a kisebbségi oktatást nem feltétlenül saját kisebbségi hovatartozásuk alapján, a kisebbségi kultúra és hagyomány megőrzése érdekében igényelik az általános iskolai oktatásban, kb. 20-50%-uk a

megszerezhető idegennyelv-tudás miatt íratja gyermekét nemzetiségi iskolába a jelentés szerzőjének megítélése szerint.

Pedagógusok

A hazai nemzetiségi-kisebbségi oktatás azon sajátossága, hogy nem, vagy csak kevéssé támaszkodhat a családi nyelvi szocializációra és a társadalmi környezetben a nemzetiségi nyelv aktív használatára, felértékeli az iskolai nyelvi és kisebbségi szocializációt, s ebben a pedagógusok és a pedagógusok képzésének, szakmai továbbfejlesztésének szerepét. A kisebbségi pedagógusképzés a 2000-es években képes volt biztosítani a nemzetiségi oktatási alrendszer óvodapedagógus, tanító és nemzetiségi anyanyelv-tanár utánpótlását, a helyzet azonban a bolognai rendszerre való áttéréssel az évtized végére megváltozott. A nemzetiségi pedagógus szakokon tanulók aránya a felénél kevesebbre esett vissza. Leginkább az óvodapedagógusoké (62%-kal), legkevésbé (41%-kal) a nemzetiséginyelv-tanároké csökkent, s változatlanul igen kevés a roma óvónőnek készülők és a cigánynyelv-tanár-jelöltek száma, így amennyiben a helyzet nem változik, néhány éven belül komoly pedagógushiány valószínűsíthető (Vágó, 2011).

Nyelv	Óvoda-pedagógus	Tanító	Tanár	Összesen 2009/10	Összesen 2004/05
Cigány	3	4	10	17	17
Horvát	4	3	20	27	94
Német	105	72	141	318	606
Román	–	–	16	16	58
Szerb	2	2	–	4	7
Szlovák	–	7	17	24	60
Szlovén	–	–	1	1	6
Összesen 2009/10.	114	88	205	407	–
Összesen 2004/05.	300	200	348	–	848

A nemzetiségi-kisebbségi pedagógusképzésben tanulók száma szakok szerint 2009/10 és az összesen adatok tekintetében 2004/05

Forrás: OM és NEFMI Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás 2004/2005 és 2009/2010 alapján Vágó Irén számításai

Az Oktatási Hivatal 2010-es vizsgálata szerint a nemzetiségi nyelvtanításban közreműködő pedagógusoknál most is gyakori, hogy – elsősorban a kisközségekben – nem rendelkeznek honosított oklevéllel vagy a kétnyelvű oktatási formában a nemzetiségi nyelven oktató pedagógusoknak nincs felsőfokú „C” típusú nyelvvizsgájuk. Azok a tanárok sem mindig rendelkeznek a kötelezően előírt nyelvvizsga bizonyítvánnyal, akik a cigány kisebbségi oktatás keretében lovári, romani, vagy beás nyelvet tanítanak (Csepregi, 2010, idézi Vágó, 2011). Az Oktatási Hivatal 2011-es jelentése a pedagógusok kapcsán azt emeli ki, hogy a szakos ellátottság a cigány kisebbségi

oktatás kivételével megfelel az alkalmazási feltételekre vonatkozó jogszabályi előírásoknak. (Szakmai beszámoló, 2011).

Összegzés

A magyar közoktatásban az erőteljes asszimiláció következtében a hazai kisebbségek fennmaradását biztosító jogalkotói szándék és a nemzetiségi nyelvhasználati jogok úgy tűnik, csak részben és felemás módon tudnak érvényesülni. A hazai kisebbségi oktatásban résztvevők többsége a felmenői nyelvét már idegen nyelvként tanulja, mivel a nyelvtanítást és a nyelvtanulást jellemzően nem, vagy csak igen csekély mértékben segíti a családból hozott nyelvtudás. A helyzet következtében a legtöbb kisebbségi csoport esetében úgy tűnik, az a jellemző helyzet, hogy a nemzetiségi-kisebbségi oktatásnak egyfelől egymásnak ellentmondó igényeknek kell megfelelniük (a kisebbségi nyelv idegen nyelvként való elsajátítása, illetve a kisebbségi szocializáció), a résztvevő kisebbségi tanulók nyelvi és kulturális szocializációját, a nemzetiségi lét megőrzését pedig úgy kell megoldania, hogy külső segítségre, családi szocializációra nem számíthat. Mindez felértékeli az iskolák munkájának minőségét, és a pedagógus-utánpótlás biztosítása mellett a kisebbségi oktatásban dolgozó pedagógusok felkészültségére és folyamatos fejlesztésük támogatására fordított figyelmet is.

Irodalom:

Fehérvári Anikó – Imre Anna – Tomasz Gábor (2011): Az oktatási rendszer és a tanulói továbbhaladás. In: Balázs Éva – Kocsis Mihály – Vágó Irén (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról – Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.*
Imre Anna (1999): Az idegen nyelvtanítás terjedésének hatása a nemzetiségi nyelvek oktatására. In: Vágó Irén (szerk.) *Tartalmi modernizáció a közoktatásban –*

Országos Közoktatási Intézet.

Imre Anna (2003): A nemzetiségi oktatás tanulói. In: Régió, 9. *Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai nevelés-oktatás helyzetéről (2011) – Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztos.*

Szakmai beszámoló a kisebbségi nyelv és népiismeret oktatásának vizsgálatáról a nemzetiségi nyelvtanító iskolákban (2011) – Oktatási Hivatal.

Vágó Irén (2011): A tanítás-tanulás tartalma. In: Balázs Éva – Kocsis Mihály – Vágó Irén (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról – Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.*

Vámos Ágnes (2003): A magyarországi nemzetiségi oktatás rendszere – Országos Közoktatási Szolgáltató Intézmény.